

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK

International scientific journal

aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

XIV RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSI

XIV REPUBLICAN CONFERENCE
OF SCIENTIFIC SOURCES

27.09.2023

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 2.255

XIV RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSI

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/2023/4/14>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 2.255

XIV REPUBLICAN CONFERENCE OF SCIENTIFIC SOURCES

27.09.2023

Bakı – Bakı
2023

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.

Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Bakı,
Matbuat avenue 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
aem.konfrans@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

SEMANTIC SCHOLAR

Academia.edu
share research

CiteFactor
Academic Scientific Journals

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
m_ilham63@mail.ru

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad MİRƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Nəriman SEYİDƏLİYEV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULIYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Deputy chairman

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. İlham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
m_ilham63@mail.ru

MEMBERS

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. İbrahim JAFAROV, ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Maharram MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Nariman SEYIDALIYEV, Azerbaijan language / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan

Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Firuzə Kərimova

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
dr.gatibe@gmail.com

RƏSMİ-İŞGÜZAR MƏTNLƏR VƏ ONLARIN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ

Açar sözlər: mətn, üslub, ingilis, rəsmi, işgüzar, tərcümə
Keywords: *text, style, english, official, business, translation*

Dil insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olmaqla özünü şifahi və yazılı şəkildə göstərir. Nitq fəaliyyətinin bu iki növünün hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Şifahi nitq və yazılı nitq qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir, inkişaf edirlər. Yazılı nitq özünü funksional üslublar şəklində göstərir. Funksional üslublar şəklində özünü göstərən nitq fəaliyyəti məqsədli xarakter daşıyır. Əmtəəşünaslıq-kommersiya sahəsi ilə bağlı olan nitq fəaliyyətində də həm müvafiq leksik ehtiyatın seçilməsində, həm də müvafiq sintaktik konstruksiyaların tərtibi və təşkilində müəyyən kommunikativ məqsəd və niyyət özünü büruzə verir.

Bədii üslub, elmi-texniki üslub və rəsmi-ışgüzarlıq üslubu Azərbaycan dilinin əsas funksional üslublarıdır. Həmin üslublar heç də eyni dərəcədə dərindən öyrənilməmişdir. Azərbaycan dilçiliyində ən çox bədii və rəsmi-ışgüzarlıq üslubları diqqət mərkəzində olmuşdur. Elmi-texniki üslub nisbətən məhdud dairədə öyrənilmişdir. Rəsmi-ışgüzarlıq

üslubunun təzahür formaları olduqca müxtəlifdir. Onların özü də dilçi mütəxəssislər tərəfindən qeyri-bərabər öyrənilmişdir. Məsələn, əmtəəşünaslıq-kommersiya sahəsinə aid olan nitq əsərləri tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmışdır, halbuki o, nitq fəaliyyətinin maraqlı sahələrindən biridir və onu bilmədən rəsmi-ışğuzarlıq üslubunun bütün xüsusiyyətlərinə dərinləndirən bələd olmanın mümkünlüyünü düşünmək doğru olmazdı.

Tərcümə nəzəriyyəsi keçən yüzilliyin 50-60-cı illərində formalaşmağa başlamışdır, amma tərcüməyə maraq hələ 20 əsr bundan əvvəl, antik dövrdə özünü göstərmişdir. Məsələn, qədim Romada tərcümə dilinin qanunlarını nəzərə alıb, orijinalın özünəməxsusluğunu saxlayan tərcümə nümunəvi tərcümə hesab olunmuş (Fridman, 1975: 36).

M.T.Siseron belə hesab edirmiş ki, sözləri yox, fikirləri, hərfi yox, mündəricəni öz dilinin şərtləri və ruhuna uyğun olaraq tərcümə etmək lazımdır (Munen, 1976: 271-280, 300-303).

Tərcümədən irəli gələn problemlər bütün əsrlər boyu olmuşdur və hər əsrdə də onlar dövrün tələblərinə uyğun şəkildə həll edilmiş və ya onların həlli istiqamətində səylər göstərilmişdir.

«Tərcümə nədir?» sualına verilən cavablar tərcümə anlayışının əsrlər boyu necə dəyişdiyini çox aydın şəkildə nümayiş etdirir.

A.V.Fyodorov yazır: «Tərcümə etmək bir dilin vasitələri ilə əvvəllər başqa dilin vasitələri ilə ifadə olunmuşu düzgün və tam ifadə etmək deməkdir».

A.S.Barxudanova görə, «Tərcümə bir dildə olan nitq əsərinin onun məzmun planının, yəni mənasının, məzmununun saxlanması şərti ilə başqa bir dildə nitq əsərinə çevrilməsi prosesinə deyilir» (Barkhudarova, 1975: 11).

Bolqar tədqiqatçısı A.Lilova tərcüməyə aşağıdakı şəkildə tərif verir: «Tərcümə spesifik fəaliyyət olub, bir dildə mövcud olan mətnin (əsrin) başqa dildə yenidən yaradılmasıdır. O,

məzmunun invariantlığını və orijinalın keyfiyyətini, eləcə də müəllif etibarlılığını saxlayır» (Lingivisti, eskaya problemi perevoda, 1981: 32-35). Müəllif tərcümə sözünün iki mənasını – a) tərcümə proses kimi, b) tərcümə bu prosesin nəticəsi kimi – qeyd edir və onları qarşılıqlı əlaqədə götürməyin zəruriliyini bildirir. Lakin onların birinin o biri ilə əvəz edilməsini müəllif yolverilməz hesab edir.

İ.V.Höte tərcümə problemini məzmunun mütabiqliyi müqabilində formanın qeyri-mütabiqliyindən ibarət hesab edir (Lingivisticheskaya problema perevoda, 1981: 3).

Lakin məzmun orijinalda və tərcümədə heç də həmişə mütabiq ola bilmir. Məzmunla həddən artıq aludəlik göstərmək formanın ziyanına olduğu kimi, formaya həddən çox fikir vermək də məzmunun ziyanına ola bilər. Həmin amil tərcümənin keyfiyyətinə xeyli təsir edir: o, yerinə görə hərfi, yerinə görə də sərbəst tərcümə etmək şəklində özünü göstərir. Həmin cəhətə görə tərcüməyə şübhə ilə yanaşanlar, onu təqdir edənlər, lazımlı bir fəaliyyət sahəsi kimi bəyənlər də olmuşdur.

Dillər arasında fərq təkcə onların dil vahidlərinin nomenklaturasında deyil, daha çox onların birləşə bilməsində özünü göstərir. Bu isə bir-birinə ekvivalent olan söz və formaların mənə həcmində nə dərəcədə bir-birini tutmasının nəticəsidir.

Hər hansı iki dildə birləşə bilmə normaları təkcə semantik, yaxud leksik səviyyədə deyil, morfosintaktik səviyyədə də bir-birinə uyğun gəlməyə bilər.

Dillər arasındakı fərqlər uzual xarakter də daşıya bilər. Bu, preferensiyalara (üstünlük, üstünlük vermə) aiddir. Hər hansı bir dil eyni mənalara ifadə olunmasından ötrü müəyyən vasitələr toplusuna malikdir. Amma «ifadə etməlidir» və «ifadə etməyə bilər» qütbləri arasında bu və ya digər dilin meylliliyini əks etdirən alternativ vasitələr cərgəsi də mövcuddur. Məsələn, ispan dilində aktiv və şəxsi təmayülün olduğu qeyd edilir ki,

bunu tərcümə işində nəzərə almaq lazımdır (Levitskaya, 1976: 17).

Deməliyə ki, Azərbaycan dilində də felin məchul növünün işlənmə dairəsi məlum (şəxsi) növə nisbətdə daha məhduddur. Bu dildə məchul növün özünün işlənməsi bir çox hallarda rus dilinin təsiri ilə izah olunmalıdır.

Eyni mənəli bir neçə sintaktik variantlar bir dil üçün normativlik baxımından düzgün ola bilər, amma həmin dil üçün onların biri çox, o biri az işlək olur.

Üzual fərqlər də tərcümə üçün əngəl törətmir. Lakinsistemli və normativ fərqlərlə yanaşı, onları da nəzərə almaq vacibdir (Levitskaya, 1976: 18).

Mətnin mündəricəsinin formalaşmasında linqvistik amillərlə yanaşı, ekstralingvistik amillər də iştirak edir, özü də bunlar qarşılıqlı surətdə bir-birinə təsir göstərir. Belə bir vəziyyət tərcümə nəzəriyyəsinin problematikasına yeni yanaşma tələb edir. Ona uyğun olaraq dil mənəsi və nitq mündəricəsini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Fridman, L.G. (1975). K voprosi o sverkhfrazovikh edinichakh. V kn. Teoritecheskie problemi sintaksisia sovremennikh indoevpopecyckikh yazikov. L, s.211-217.
2. Muene, J. Lingvisticheskie problemi perevoda. Perevod kak yazikavoy kontakt.
<http://www.philology.ru/linguistics.htm>
3. Barkhudarov, A.S. (1975). Yazik i perevod. Voprosi obshey i chastnoy teoryy perevoda. M., 240 s.
4. Lingivisti, eskaya problemi perevoda. (1981). Sb. Statey. M.: MGU., 80 s.
5. Levitskaya, R.T., Fiterman, A.M. (1976). Problemi perevoda. M.: MO., 209 s.

Mehriban Təhməzova
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
m.tehmezova.adu.edu.az@bk.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ ARXAİZMLƏRİN MÜASİR DÖVRDƏ İŞLƏNMƏSİ

Açar sözlər: arxaizmlər, müasir dil, mütləq, nisbi, sinonim

Keywords: archaisms, modern language, absolute, relative, synonym

Bütün dillər daim inkişaf edir və zamanla dəyişir. Yeni sözlər meydana çıxır və yeni ifadələr meydana gəlir. Bununla da, köhnə lüğət unudulur, yox olur, mənasını itirir. Bu, müxtəlif səbəblərdən baş verir; sözlər artıq reallığa uyğun gəlmir, onu əks etdirmir və ya daha müasir və rahat sinonimlərlə əvəz olunduğu üçün istifadədən çıxıb bilər. Bu cür sözlər tarixizmlər, arxaizm və köhnəlmiş sözlər adlanır.

Tarixizmlər müasir dildən tamamilə yox olan sözlərdir. Artıq mövcud olmayan obyektləri və hadisələri təsvir edirlər. Onların dildə sinonimi yoxdur. Bir çox tarixizmlər müasir insanlara məlum deyil, digərləri passiv lüğətə aiddir və onlara tarixi kitablarda və ya digər xüsusi ədəbiyyatda rast gəlinir. Tarixizmlər dildə aktiv lüğətdən tamamilə çıxmış sözlərdir. İngilis dilli dilçilər tarixizmləri *obsolete words* adlandırırlar.

Arxaizmlər müasir dildə daha uyğun sinonimlərlə əvəz olunan köhnəlmiş sözlərdir. Tarixizmlərdən fərqli olaraq, arxaizmlər müəyyən dərəcədə ana dilinin aktiv leksik ehtiyatında işlənir. Bunlar müəyyən məqsədlər üçün ayrı-ayrı sahələrdə istifadə olunur. İngilis dilində onlar *archaisms*, və yaxud *archaic words* adlanırlar. Bu cür sözlər əsasən yaşlı insanlar tərəfindən fəal şəkildə istifadə oluna bilər, və eyni

zamanda əvvəlki onilliklərin bədii ədəbiyyatında rast gəlinə bilər. Arxaizmlərin iki növü vardır, mütləq və nisbi arxaizmlər. Mütləq arxaizmlər, eyni dildə danışan bir cəmiyyətdə ümumiyyətlə istifadə olunmayan, yəni dilin inkişafında tamamilə geridə qalan qədim sözlərdir. Nisbi arxaizmlər isə dilin yalnız bəzi coğrafi variantlarından yoxa çıxan, lakin digərlərində hələ də işlənən və bu səbəbdən nisbətən aktual olaraq qalan qədim sözlərdir. Məsələn: *agone- ago; anon- at once; aright- right; aye- yes; certes- certainly; eft- again; betwixt- between; eke- also; hark- to listen; forsooth- indeed, və s (1).*

İngilis dilində elə sözlər var ki, onların mənasını müasir dövrdə başa düşmək çətindir. Məsələn: *To grubble –əşyanı cibdə və yaxud stolun gözündə axtarmaq; Quoth – danışmaq; To jangle – qiybət qırmaq; Famelicose – daim ac olmaq; Whilome – nə vaxtsa, bir zamanlar; Methinks – mənə belə gəlir ki, və s.*

Poeziyada, tarixi əsərlərdə aşağıdakı arxaizmlər hələ də işlənməkdədir: *Thou –sən; Morn –səhər; Eve –ərafədə; Woe – qəm, kədər; Bellow – dalğa; Pray – zəhmət olmasa, və s.*

Bəzi sözlərin köhnəlməsi tarixi o qədər də qədim deyil. Onlara ingilis dili dərsliklərində və yaşlı nəslin danışığında rast gəlinir. Müasir dildə onlar sinonimlərlə əvəz olunublar. Məsələn: *Pupil – student; It goes without saying – obviously; Television – TV; How do you do – how is it going? Rather – kind of, fairly.*

Müasir ingilis dilində işlənən atalar sözlərində də arxaizmlərə rast gəlmək olar, məsələn; "*Beauty is in the eye of the beholder.*"

Ernest Heminqvəyin 1940-cı ildə yazılmış "Whom the Bell Tolls" əsərində köhnəlmiş sözlər işlənilmişdir (2):

"*Art thou a brute? Yes. Art thou a beast? Yes, many times Hast thou a brain? Nay. None...*"

"*There,*" she said. "*How is that? Do I kiss thee better?*"

Then they were walking along the stream together and he said, ‘Maria, I love *thee* and *thou* art so lovely and so wonderful and so beautiful and it does such things to me to be with *thee* that I feel as though I wanted to die when I am loving *thee*’.

Digər nümunələrə də nəzər salaq:

“O, Romeo, Romeo-*wherefore art thou* Romeo?” (“Romeo and Juliet”, V.Şekspir). “And so, all the *night-tide*, I lie down by the side Of my darling – my darling – my life and my bride,” (“Annabelle Lee”, Edqar Allan Poe). “*Hark!* The Herald Angels Sing” (“Hymns and Sacred Poems”, Charles Wesley).

Ədəbiyyat

1. <https://thoughtcatalg.com>
2. <https://penlighten.com>

İlhamə Xanəliyeva
Odlar Yurdu Universiteti
doktorant
dr.gatibe@gmail.com

BƏDİİ DİSKURSUN KOMMUNİKATİV VƏ KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: mətn, kommunikativlik, diskurs, koqnitivlik, dil

Keywords: text, communicativeness, discourse, cognition, language

Bədii mətn mənsub olduğu diskursun tərifinə kommunikativdir. O, həm də müəlliflə resipient arasında intellektual və yaradıcı qarşılıqlı əlaqənin həyata keçirilməsi, müəllifin personajlara münasibətini, bədii mövqeyini, sabit dəyər oriyentasiyalarını ehtiva edən linqvo-estetik məlumatların sonuncuya ötürülməsi kimi kommunikasiya prosesinə üzvi şəkildə daxil olur. Ədəbiyyat klassiklərinin əsərlərini müxtəlif mövqələrdən nəzərdən keçirmək olar. Filoloqun qarşısında yazıçının yaradıcılığını oxucuya anlatmaq, bədii əsərlərin gizli mənalərini izah etmək vəzifəsi durur. Müəllifin dünyagörüşünün spesifikliyi, bir qayda olaraq, müəyyən konseptlərin şifahi şəkildə ifadə olunması üsulu ilə təzahür edilir. Qavrayış modelləşdirilməsinə müəllifin linqvistik şəxsiyyətinin hipotetik ümumiləşdirici modelinin təfsiri və qurulması üçün əsas kimi linqvistik materialdan istifadənin təsviri və təhlili daxildir. Dilçi müəllifin fərdi konsept-sferası və tezaurus terminlərindən təsvir edilə bilər. Söhbət bədii mətnin kommunikativ məkanında yaranan və dünyanın fərdi-bədii mənzərəsinin unikal obrazını formalaşdıran bədii konseptlərdən gedir.

Bədii konsept konsepsiya və ya təsvir kimi məntiqi konseptlə yanaşı, bədii söz və obrazla da ümumi əsaslara malikdir.

Konseptin semantik mənasının müəyyən edilməsi probleminin ümumiliyi və onun həlli bədii təcrübələrin bədii hissələrin əsas aspektlərini dərk edərkən müxtəlif rasionallıq dərəcələri ilə əsaslandırıla bilər. Müasir dilçilikdə terminin anlaşılmasının əsasında da eyni kriteriyalar dayanır (Fuki, 2004: 42).

Eyni zamanda bir sənət əsərini qavrayarkən, konsept müəyyən bir sistemdə yerləşdirilməsi müəyyən vaxt tələb edən zehni əməliyyatların embrionu kimi qəbul edilə bilər. Bundan başqa, bədii konseptlərlə məntiqi əməliyyatların mümkünlüyü bədii diskursun tərkib hissəsi olan qeyri-müəyyənliyə əsaslanır. Bədii diskursda qeyri-müəyyənlik potensial obrazlara yönələn nisbətən aydın dinamik quruluşa malikdir. Bədii diskurs təfəkkürün linqvistik ekvivalenti kimi milli dünyagörüş tərzinin ən parlaq dilçi “nümayəndələrindən” biri hesab etmək olar. Yazıcının linqvistik şəxsiyyəti bu halda milli dil və milli diskurs və kommunikativ davranışın modelləşdirmə proyeksiyası kimi çıxış edir.

Müəllif konseptlərinin verballaşdırılmasının xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılması bədii mətnin linqvistik təhlili, diskursun şərhinin linqvistik qaydalarının müəyyən edilməsi ilə əlaqələndir. Eyni zamanda müəllif mətninin semantik konfigurasiyaları müəllif şəxsiyyətinin müəyyən bir tipini əks etdirir. Bu baxımdan müəllif mətnini şəxsi resursların və assosiativ hərəkətlərin toplusu kimi qəbul etmək olar.

Bundan əlavə, mətnin linqvistik ekzistensial tərzini induksiya edən bədii forması dilçi şəxsiyyətin ipostaslarından biri kimi müəllifin idiolektinin xüsusiyyətlərini avtonom şəkildə təsvir etməyə imkan verir. Söhbət, xüsusən də hissələrin təyin edilməsində yazıcının üslubunun vəhdətindən gedir. Bədii əsərlərin diskursiv məkanı çərçivəsində leksik vahidlərin davranışı aşağıdakı spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Fərdi bədii kontekstin təsiri altında dil vahidləri yalnız bu mətnlərə xas olan orijinal məzmun qazanır və kifayət qədər

sərbəst semantik sərhədlərə malikdir. Dil vahidlərinin mənaları hekayənin ümumi əsas tematik mətn quruluşuna və bədii diskursun vəzifələrinə uyğun olaraq dəyişir. Diskursun çoxölçülü olması onun mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif konseptlər, nəzəriyyələr və mülahizələr formalaşdırır, elmi şərhlərin dağınıq axını isə bədii diskursun son dərəcə vacib problematikasından xəbər verir.

Diskurs termini çoxmənalıdır, fransızca “discours”, ingiliscə “discourse”, latınca “discursus” (hərəkət, dövriyyə; söhbət, danışmaq) sözlərindəndir, ümumi mənada – dilin müxtəlif tədqiqat sahələri üzrə fəaliyyətini nəzərə alaraq dil fəaliyyəti prosesidir: ədəbiyyatşünaslıq və semiotika, sosiologiya, məntiq, antropologiya və etnologiya, tarixşünaslıq və teologiya, hüquqşünaslıq, tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası, pedaqogika, fəlsəfə və dilçilik (Demyankov, 2007: 86-95).

Diskursun bütün istifadə hallarını əhatə edən ümumi qəbul edilmiş tərfi yoxdur və görünür, bu terminin son dövrlərdə qazandığı böyük populyarlığa səbəb məhz budur, müxtəlif şərhlər isə nitq, mətn, dialoq, üslub və hətta dil haqqında daha ənənəvi fikirləri dəyişdirərək istənilən konseptual tələblərə tam cavab verir. Diskursu linqvistik “həyat forması”na qədər daraltmaqla əksər filoloqlar bunu həm insan şüurunda, həm də obyektiv-subyektiv reallıqda mövcud olan daxili və xarici aləmlə eyni vaxtda bağlı olan, əslində, müəyyən bir mətn üslubu, onun təqdimatının xüsusi forması və istifadə yeri kimi, məsələn, məruzə, müsahibə və ya populyar elmi mühazirə ilə mənasız fenoməndən kənar müəyyən bir şeylə birləşdirirlər.

Dilçilikdə diskurs anlayışı hələ də müəyyən linqvistik formaların (mətnlər, nitq, publisistika və s.) stilistik birləşmələrinin sinonimlərindən biri kimi istifadə olunur (Ravzina, 1999: 33).

“Diskurs” termini müxtəlif milli ənənələr və müəlliflərin töhfələri ilə əlaqələndirilir. Yerli və xarici dilçilikdə bədii diskursun ən mühüm konsepsiyalarını nəzərdən keçirək.

“Diskurs” termininin ilk dəfə dildə istifadəsi XX əsrin ortalarında, 1952-ci ildə amerikalı dilçi Z.Harrisin “Diskurs təhlili” məqaləsinin başlığında tətbiq edilmiş və burada o, bu anlayışı son dərəcə sadə şəkildə: ifadələr ardıcılığı, bir cümlədən daha böyük mətn seqmenti kimi şərh etmişdir və yalnız iki onillikdən sonra bu termin dilçilikdə tam tələbat qazandı. Bu istiqamət “mətn dilçiliyi” ideyasından əvvəl yaranmışdı, lakin məhz o bu cür dilçiliyin orijinal ideyalarının həyata keçirilməsinə “məsuliyyət daşıyırdı” (Harris, 1964: 355).

Diskurs təhlili sahəsində müasir əsərlər, təbii ki, Z.Harrisin daha çox insana ünvanlanmış əsərlərindən qat-qat az formal xarakter daşıyır, lakin bəzi ümumi cəhətlər qorunub saxlanılmışdır.

Z.Harrisin fikrincə, ardıcıl nitqin təhlili metodu diskurs təhlilidir, hər bir minimal əhəmiyyətli dil vahidinin mənalarından asılı olmayaraq, yalnız fərqli elementlər kimi qəbul edilən morfemlərin meydana gəlməsinə yönəlmiş formal metoddur.

Dilçilik qarşılıqlı əlaqəsi əsrlər boyu ritorika, natiqlik, stilistika və ədəbiyyatşünaslıq kimi elm sahələrinin predmeti olsa da, diskurs təhlili elmi istiqamət kimi yalnız XX əsrin son onilliklərində formalaşmışdır.

Bu, linqvistikada hökm sürən əks tendensiya-dil haqqında elmin nitq tədqiqindən “təmizlənməsi” uğrunda mübarizə fonunda baş verdi. F.de Sossür hesab edirdi ki, linqvistikanın əsl obyektı dil sistemidir.

Ədəbiyyat

1. Fuki, M. (2004). Apkheologuya znaniya. SPB.IC. Gumanitarnaya Akademiya”. Universitetskaya kniga.
2. Demyankov, V.Z. (2007). Tekst i diskurs kak termini i kak slova obidennogo yazika. IV Mezhdunarodnaya naucnaya konferenciya. “Yazik, kultura, obshestvo”. Moskva, 27-30 sentyabr.
3. Revzina, O.Q. (1999). Yazik i diskurs. Vestnik MQU. Seriya 9. Filologiya. M., №1, 33 s.
4. Harris, Z.S. (1952-1964). Discourse analysis. Lg., vol. 28. № 1, p.1-30. Repr. The structure of language: Readings in the philosophy of language. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall, p.355-383.
[URL: <http://rllinguistics.ru/journal/article/590/>].

Etibar Əhmədov
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
etibar.ahmedov23@mail.ru

REGIONAL TƏŞKİLATLAR BEYNƏLXALQ MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ ÜÇÜN KOMPLEKS DİNC VASİTƏ KİMİ

***Açar sözlər:** beynəlxalq mübahisələr, BMT Nizamnaməsi, regional təşkilatlar, ATƏT, dinc vasitələr, sülhün qorunması*

***Keywords:** international disputes, UN Charter, regional organizations, OSCE, peaceful means, peacekeeping*

BMT-nin üzv dövlətləri arasında beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına təhlükə yaradan mübahisələrin həlli üçün BMT Nizamnaməsinin 33.1-ci maddəsində aşağıdakı dinc vasitələr nəzərdə tutulub: danışıqlar, müayinə, vasitəçilik, barışdırma, arbitraj, məhkəmə araşdırması, regional orqan və ya sazişlərə müraciət. Sadalanan dinc vasitələrin siyahısı tam deyil, çünki bu maddədə deyilir ki, mübahisə tərəfləri qarşılıqlı razılaşma əsasında digər dinc vasitələrə də müraciət edə bilirlər (1).

Regional orqanlara və sazişlərə müraciət BMT Nizamnaməsində sadalanan başqa dinc vasitələrdən fərqli olaraq əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir. İlk öncə qeyd edək ki, beynəlxalq doktrində regional orqanlar və sazişlər dedikdə adətən regional təşkilatlar başa düşülür. Məsələn, bir sıra mənbələrdə regional təşkilat kimi qeyd edilən ATƏT Helsinki Zirvə görüşünün Bəyannaməsinin 25-ci bəndinə əsasən BMT Nizamnaməsinin VIII fəslinin mənasına uyğun olaraq regional saziş kimi elan edilmişdir və onun bu statusu bu günə gədər hələ də dəyişilməz olaraq qalır (2).

Beynəlxalq mübahisələrə regional təşkilatlar çərçivəsində baxılmasının ən mühüm xüsusiyyəti belə təşkilatlar çərçivəsində dinc vasitələrin bir sıra növünə müraciət etməyin mümkün olmasındadır, və bu da regional təşkilatların mübahisələrin sülh yolu ilə həlli üçün kompleks xarakter daşıyan dinc vasitə olduğunu bəyan etməyə imkan verir. Məsələn: a) ATƏT daxilində Barışdırma və Arbitraj Məhkəməsi çərçivəsində barışdırma və arbitraj (Yanosokirskij, 1999: 144), müxtəlif kontakt qrupları çərçivəsində isə vasitəçilik kimi mübahisələrin sülh yolu ilə həlli vasitələri mövcuddur. ATƏT-in vasitəçilik fəaliyyətinə nümunə olaraq Ukraynadakı münaqişənin həlli üçün 2014-cü ilin iyun ayında yaranan Üçtərəfli Kontakt Qrupunu gətirmək olar (Schlapfer, 2016: 328); b) Ərəb Dövlətləri Liqası daxilində təşkilatın ali orqanı olan Liqa Şurası tərəfindən həyata keçirilən vasitəçilik və arbitraj prosedurları mövcuddur (Ahmedov, 2022: 28); və s.

Bundan əlavə, regional təşkilatlar çərçivəsində sülhün qorunması üzrə əməliyyatlar da aparıla bilər. Lakin bu cür əməliyyatlar mübahisələrin birbaşa siyasi həlli üçün dinc vasitə kimi deyil, dinc vasitələrlə əldə olunan nəticələri bərkətmək üçün əlavə bir vasitə kimi çıxış edirlər, eyni zamanda dinc vasitələrin effektivliyini artırıb və «qaynar nöqtələrdə» siyasi gərginliyin kifayət qədər azalmasında mühüm rol oynayırlar.

Məsələn, ATƏT çərçivəsində sülhün qorunması üzrə fəaliyyətin həyata keçirilməsi qaydaları 1992-ci ilin Helsinki Qərarlarının III Fəslində müəyyən edilmişdir. Bu fəsilə təsbit edilmiş müddəalara əsasən, ATƏT çərçivəsində sülhün qorunması üzrə əməliyyatlar müşahidə missiyaları, nəzarət missiyaları və s. kimi formalarda həyata keçirilə bilər (2). ATƏT-in müşahidə missiyasına misal olaraq ATƏT-in Daimi Şurasının 21 mart 2014-cü il tarixli 1117 sayılı qərarı ilə yaradılmış ATƏT-in Ukrayna üzrə Xüsusi Monitoring Missiyasını göstərmək olar (6).

Beləliklə, regional təşkilatlar mübahisələrin sülh yolu ilə həlli üçün universal vasitədir. Bu dinc vasitənin üstünlükləri arasında onun operativliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bütün dinc vasitələr bir struktur çərçivəsində tətbiq olunduğundan və nəticədə müxtəlif mexanizmlərə ayrı-ayrılıqda müraciət etməkdə ehtiyac qalmadığından sülh prosesinin bütün müddəti ərzində mübahisə tərəfləri xeyli vaxta qənaət etmək imkanına malik olurlar.

Bu gün əksər regional təşkilatların qeyri-kamilliyi beynəlxalq mübahisələr üzrə məhkəmə araşdırmasını həyata keçirəcək vahid məhkəmə orqanının olmamasındadır. Məsələn, ATƏT, ƏDL, ADT (Amerika Dövlətləri Təşkilatı) və s. kimi təşkilatların tərkibində belə bir məhkəmə orqanı yoxdur. Yalnız regional təşkilatlar çərçivəsində vahid məhkəmə orqanı yaradıldıqdan sonra regional təşkilatların mübahisələrin sülh yolu ilə həlli sisteminin hüquqi inkişafının tamlığından danışmaq olar.

Lakin bütün yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, mübahisələrin regional orqanlara və sazişlərə müraciət etməklə sülh yolu ilə həlli bu gün beynəlxalq mübahisələrin siyasi həlli üçün ən perspektivli və qabaqcıl vasitədir. Regionallaşma və qloballaşma proseslərinin sürətli inkişafı da bu dinc vasitənin müəyyən regionun dövlətləri üçün əhəmiyyətinin artmasına kömək edir ki, bu da dövlətlərin öz mübahisələrini həll etmək üçün bu vasitəyə üstünlük vermə şanslarını daha da artırır.

Ədəbiyyat

1. Ustav OON (polnyj tekst).
URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
(müraciət tarixi: 08.09.2023)
2. Hel'sinskij dokument SBSE «Vyzov vremeni peremen» ot 10 iyulya 1992 g.

URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/0/39534.pdf>
(müraciət tarixi: 08.09.2023)

3. Yasnosokirskij, Yu.A. (1999). Stokgol'mskij «Paket» SBSE/OBSE po mirnomu uregulirovaniyu sporov (dekabr' 1992 g.). Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava. №4, s.142-150.
4. Schlapfer C. (2016). Ukraine Crisis and Mediation: Not Business as Usual. Security and Human Rights, 27 (2016), p. 327-341.
5. Ahmedov, E.M. (2022). Mirotvorcheskij potencial Ligi Arabskih Gosudarstv. “Qanun” jurnalı. № 10, s.27-33.
6. Reshenie Postoyannogo soveta № 1117 ot 21 marta 2014 goda. Dokument PC.DEC/1117.
URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/a/117108.pdf>
(müraciət tarixi: 08.09.2023)

Süsən Quliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
susen.msu@mail.ru

YENİ TEXNOLOJİ ŞƏRAİTİN TELEVİZİYA FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

***Açar sözlər:** televiziya, texnoloji şərait, konvergensiya, yeni media, rəqəmsallaşma*

***Keywords:** broadcasting, convergence process, digital TV, new media, Azerbaijan TV*

İnternet və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı həyatın hər sahəsinə öz təsirini göstərir. Ənənəvi media: mətbuat, radio, xüsusən televiziya (TV) yeni media ilə (İnternet nəşrləri, IPTV, İnternet yayımı, mobil TV) rəqabət aparmaqla yanaşı, onlarla birləşməyə, inteqrasiya etməyə başladı və bunun nəticəsində “konvergent jurnalistika” anlayışının yaranmasına səbəb oldu. Konvergent jurnalistika – ənənəvi və yeni median, informasiyanın müxtəlif yollarla yayıldığı və istehlak edildiyi bir mühitdə birləşdirən anlayışdır. Bu o deməkdir ki, jurnalistlər müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edərək auditoriyaya ötürmək üçün müxtəlif formatlarda və müxtəlif platformalarda işləməyə hazır olmalıdırlar.

Konvergent jurnalistika jurnalistlərdən mətn, fotoqrafiya, video və audio ilə işləmək bacarığı tələb edir. Onlar çap, radio, televiziya və internet üçün məzmun yaratmağı bacarmalı, informasiyanı yaymaq üçün sosial media və digər onlayn platformalardan istifadə etməyə hazır olmalıdırlar.

Bu gün aydındır ki, televiziya mütəxəssisləri həm texniki, həm də yaradıcı tərəfdən onlar üçün yeni, qeyri-adi şəraitdə işləməyi bacarmalıdırlar.

Pandemiya şəraitində televiziyaaların fəaliyyəti, xüsusən bəzi verilişlərin skype, zoom platforması vasitəsilə efirə çıxması biləvasitə texnologiyaların inkişafının göstəricisidir. İctimai televiziya da yayımlanan Dikdaban verilişinin, və yaxud xəbər verilişlərində ekspertlərin efirə qoşulmaları məhz bu platformalar vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Televiziya texnologiyalarının davamlı çevrilmələri jurnalist əsərlərinin istehsalına böyük təsir göstərir, yayımlanan proqramların formatında dəyişikliklər olur.

Televiziyanın keyfiyyətə dəyişməsi və onu başa düşməyimizin vaxtı gəlir, məlumat almaq və ötürmək üçün yeni imkanlar açılır. Media məhsulunun izləyicilərə geniş, aydın və maksimal şəkildə çatdırılmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri vizual məlumat vasitələrindən olan – infoqrafikadır. Şübhəsiz ki, vizual kontentin inkişafına yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı təsirini göstərir. Müasir zamanda televiziya jurnalistikasının əsas məqsədlərindən biri yeni formatların axtarışı və informasiyanın qısa, yığcam şəkildə, lakin maraqlı video sıralanma üslubunda çatdırılmasından ibarətdir. Elə buna görə də ildən ilə telesüjetlərin müstəqil vasitə kimi yaranmasında teleqrafika (video infoqrafika) populyarlaşır.

Texnoloji şəraitin təsiri və rəqəmsal texnologiyaların televiziya istehsalında tətbiqi televiziya fəaliyyətinə böyük təsir göstərir, kontentdə ciddi dəyişikliklər baş verir. XXI-ci əsrin texnologiyaları televiziya yayımını fərdi kompyüterdə, mobil telefonlarda, hətta saatlarda belə izləməyə imkan verir. Televiziya proqramlarını telefon və ya İnternet vasitəsilə sifariş etmək mümkün olmuşdur ki, bunun nəticəsində izləyici istədiyi verilişə baxa bilər. Yeni media şəraitində televiziya digər ənənəvi KİV-lər kimi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Yeni yayım formalarından olan İnternet TV, Onlayn TV, Veb TV həmin dəyişilmələrin nəticəsidir. Facebook, Instagram, Twitter

sosial şəbəkələri ilə əlaqə televiziya şirkətlərinin əsas istiqamətlərindən biridir.

Azərbaycanda rəqəmsal yayıma keçid problemlərinin təhlili, audiovizual dildə baş verən proseslər, telejurnalistin müasir dövrdə yeni tələblərlə ayaqlaşması, proqram istehsalında yeni texnologiyalardan yararlanmaq, yeni formatda verilişlər dissertasiya işində əksini tapdı. İnformasiya texnologiyalarının televiziya təsiri Azərbaycanda yeni başlanmış prosesdir və hal-hazırda inkişaf mərhələsindədir.

Aqil Mustafayev

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

doktorant

ORCID 0000-0002-5954-0779

UOT: 579.

aqil.hekimoglu.mustafayev@gmail.com

QUŞLARDA SALMONELLYOZUN SİMPOMLARI, DİAQNOSTİKASI VƏ PATOLOGİYASI

Açar sözlər: *salmonellyoz, bakteriya, quş, infeksiya, diaqnostika, simptom, peyvənd*

Keywords: *salmonellosis, bacteria, bird, infection, diagnosis, symptom, vaccine*

Qlobal miqyasda salmonellaların yayılmasının artması bir sıra səbəblərlə əlaqələndirilir ki, bunlardan başlıcaları: heyvandarlığın sənaye əsasında intensivləşdirilməsi, qida istehsalının mərkəzləşdirilməsi, məhsullar və onları dəyişdirmə üsulları, xüsusilə də, yarımfabrikatların istehsalı artımıdır. Urbanizasiya prosesləri, miqrasiya proseslərinin aktiv olması, idmanın inkişafı, qida məhsulları və yem idxalı, ətraf mühitin intensiv şəkildə çirklənməsi və s. xəstəliyin inkişafında mühüm rol oynayır. Son illərdə Salmonellyoz bakteriyalarının (*S. enterica*) əhəmiyyətli dərəcədə artması, quş eti və yumurta ilə, habelə onlardan hazırlanan məhsullar vasitəsilə yayılması ilə bağlıdır. Böyük quşçuluq təsərrüfatlarına bakteriyalar daxil olduqda, onlar transvers ötürmə qabiliyyəti sayəsində quşların bir hissəsini sürətlə yoluxdurur (*Salmonellez vodoplavayushchikh ptits, 2009: 65-68*).

Epizootik alovlanmalar suquşlarında (ördəklər, qazlar) və göyərçinlərdə daha tez-tez baş verir. Bülbüllər, qaratoyuqlar, tutuquşular və digər quşlarda da belədir. Gənc quşlarda 1-ci

gündən 20-ci günə qədər ən həssas dövr olur. İlk yoluxmalar patogen bakteriya daşıyıcı quşlar, inkubasiya yumurtaları və qida vasitəsilə baş verir. Epizootik ocaqlar stasionar xarakter daşıyır. Xəstəlik 40-50%, ölümcüllük isə 5-80% təşkil edir.

Simptomlar. Salmonellyozun klinik gedişindən asılı olaraq xəstəliyin təzahürləri müxtəlifdir. Quşlarda xəstəliyin əsas klinik əlamətlərinin kəskin və yarımkəskin gedişi zamanı lənglik, aşağı hərəkətilik, iştahsızlıq, susuzluq, ishal müşahidə olunur. Daha sonralar qazlarda inkişaf edən seroz-selikli, selikli-irinli və bəzən ördək balalarında fibrinli-irinli konyunktividdə tez-tez müşahidə olunur. Bundan əlavə, burun deşiklərindən selikli-irinli axıntı, nəfəs almaqda çətinlik, ağciyərlərin iltihabı səbəbindən xırıltının yaranması və qazlarda artrit müşahidə olunur. Əgər quşlar xəstəliyin kəskin və yarımkəskin mərhələsində ölməsə bu xəstəlik xroniki formada olur. Xəstə quşlarda kəskin arıqlama, ağciyərlərin iltihabı, ayaq və qanadların iflic olması, yaşlı qrupuna aid olan quşlarda isə bədənə su yığılması müşahidə olunur. İldırım sürətli ölüm baş verir və klinik əlamətlər tam inkişaf edə bilmir (Infektsionnyye bolezni zhivotnykh, 2007: 35-38).

Patoloji dəyişikliklər. Quşların cəsədlərinin yarılması zamanı, xəstəliyin patoloji dəyişikliklərinin bütün xəstə quşlarda eyni olmadığı görülür. Kəskin Salmonellyoz zamanı xəstəliyin bağırsaqda, xüsusilə nazik bağırsaqda törətdiyi fəsadlar, selik və qazların yığılması aşkar edilir. Selikli qışa şişmiş halda olur, onun içindəki ayrı-ayrı bölmələrdə kiçik qanaxmalar qeyd edilir. Bağırsağın qalın hissəsində isə selikli qışada kəpəyə bənzər çöküntü, az miqdarda qanaxmalar və kiçik eroziyalar görünür. Bu hissədə pulpanın çoxlu qanla dolmasını görə bilərik. Qaraciyər qəhvəyi rəngdə olur, yaşılımtıl çalarlı, kapsulun altında və parenximada kiçik, bozsarı rəngli nekroz ocaqları qeyd olunur. Öd kisəsi böyümüş və solğun, tünd zeytun rəngli olur, fibrin və selik qarışığı ilə dolu

olur. Ödün selikliqişası şişkin, hiperemik, bəzi yerlərdə-qanaxmalarla, fibrin plyonkaları ilə müşahidə olunur. Xəstəliyin xroniki gedişində bağırsaqlar xüsusən dəyoğun bağırsağın kor bağırsağ hissəsi, selikli qişanın nekrozunun fibrin səthi zədələnilir, şişkinlik follikullarda da qeyd olunur. Qaraciyər və böyrəklərdə dəyişikliklər yuxarıda sadalanalarla eyni olur, lakin salmonellyozun kəskin forması bu orqanlarda daha çox hiss edilir. Döş boşluğunda bəzən xlopi fibrinlərin qarışığı ilə seroz ekssudat tapılır. Ağciyərlərdə boz-qırmızı rəngli ocaqlar, mədənin sağ hissəsinin genişlənməsi səbəbindən ürəyin ölçüsü böyümüş olur. Miokardda solğun boz-qırmızı rəngli kiçik nekroz ocaqları olur, koronardamarlar genişlənilir, qanla doludur, perikardın boşluğunda isə seroz və ya seroz-fibrinoz ekssudat var. Yaşlı su quşlarında yumurtalıq və yumurta kanalının iltihabı, bəzən də yumurtalıqların atrofiyası müşahidə olunur.

Diaqnostika. Kataral enteritli quşların yarılması zamanı, kataral-fibrinoz, difteritik kolit, qaraciyərdə nekrotik ocaqlar, miokard, seroz-fibrinoz və ya lifli perikardit Salmonella üçün müsbət diaqnoz qoyulmasına imkan verir. Klinik nəticələr, bakterioloji tədqiqatlar və qısamüddətli məlumatlar nəzərə alınmaqla son diaqnoz qoyulur.

Diferensial diaqnostika. Yarılma zamanı Salmonella aspergillyoz, yoluxucu hepatit, koksidioidozdan fərqləndirilməlidir.

Aspergillyoz-ən çox ağciyərlərdə və tənəffüs yollarında düyünlü lezyonlar əmələ gətirir. Düyünlər yuvarlaqdır, sıxdır. Xronoloji olaraq bəzən onlar konqlomeratlar əmələ gətirirlər, bölmələrdə kazeoz kütlələri görünür. Hava kisələrinin divarlarında qabarıq düyünlü lezyonlar konsentrikdir, mərkəzində lövhə olur, bəzən açıq, bəzən də boz-yaşıl rəngə çalır, tüklüspor daşıyan göbələk koloniyalarının yaşamasına şərait yaradır.

Yoluxucu hepatit zamanı ilk növbədə qaraciyərdə distrofik dəyişikliklər müşahidə olunur, böyüyür, oxra-sarı rəng alır, kapsulun altında isə qanaxma baş verir. Yalnız Salmonellyozun ağırlaşmaları zamanı nekrotikocaqlar təsbit edilir.

Koksidiozda isə, adətən düz bağırsaqda hemorragik iltihab prosesləri və xoralar aşkar edilir.

Bundan əlavə, hemorragikduodenumun zədələnməsi və selikli qişada bəzi bozuntul yuvarlaq ocaqların formalaşması aşkar edilir. Bütün hallarda diaqnoz üçün bakteriooloji tədqiqatlar həlledici rol oynayır.

Əlverişsiz şəraitdə salmonellyozdan qorunmaq üçün su quşlarının saxlanması və qidalanması üçün profilaktika məqsədi ilə zoogigiyenik mühit yaratmaq lazımdır. Xüsusi profilaktika üçün müxtəlif növ heyvanlardan bir çox peyvənd variantları mövcuddur. Su quşlarında Salmonellyozun qarşısını almaq üçün canlı avirulent peyvənddən istifadə olunur. İmmunitet 2-3 ay davam edir, epidemik vəziyyətin qarşısının alınması üçün qazlar və müşk ördəklərində parovirus və Salmonella infeksiyasının profilaktikası üçün spesifik birləşmiş peyvənd də mövcuddur.

Ədəbiyyat

1. Sal'monellez vodoplavayushchikh ptits. (2009). O.G.Petrova, N.I.Zhenikhova, N.S.Kitayev Agrarnyy vestnik. Urala № 12 (66), s.65-68
2. Infektsionnyye bolezni zhivotnykh. (2007). B.F.Bessarabov, A.A.Ye.S. Voronin i. dr. Pod redak; Sidorchuka. M-Koloss, 671 s.
3. Inaktivirovannyye vaksiny protiv sal'monelleza ptits. (2011). Smirnov D.N., Rozhdestvenskaya T.N., Kononenko Ye.V., Svetoch E. Ptitsevodstvo. №8. s.35-38.

Süleyman Yadigarlı
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
suleyman.yadigarli@gmail.com

TURİZMDƏ MƏDƏNİ MİRAS VƏ TƏBİİ RESURSLARIN İSTİFADƏSİNDƏ AGENTLİKLƏRİN ROLU

***Açar sözlər:** turizm agentlikləri, ekoloji muhit, mədəni resurs, ekoloji muhit, texnoloji idarəetmə*

***Keywords:** tourism agencies, ecological environment, cultural resources, ecological environment, technological management*

Turizm, həm milli iqtisadiyyatın inkişafı, həm də mədəni mirasın və təbii resursların qorunması üçün mühüm bir amil kimi qəbul olunur. Bu prosesi idarə etmək və həyata keçirmək üçün turizm agentlikləri, əhəmiyyətli bir rol oynayır.

Turizm agentlikləri, turistlərin tələb və maraqlarını, mədəni miras və təbii resursları optimal şəkildə əlaqələndirir. Onlar mədəni və təbii zənginliklərə marağın artmasında, bu səyahət təcrübələrini daha rahat və xatirəli etməkdə əhəmiyyətli bir rol oynayırlar. Mədəni mirasın turizm təcrübəsinin ayrılmaz hissəsi olduğunu deyə bilərik. Turizm agentlikləri, mədəni mirası ziyarətçilərinin diqqətinə çatdırmaqda mühüm rol oynayırlar. Onlar ziyarətçilərə yerli mədəniyyət, tarix, sənət və memarlıqla bağlı məlumatlar təqdim edirlər. Beləliklə, onlar turistlərin mədəni mirasın qiymətini anlamalarına və qorunmasına kömək olurlar. Turizm agentlikləri həmçinin təbii resursların dəyərləndirilməsində və istifadəsində əhəmiyyətli bir rol oynayırlar. Onlar, turistlərin təbii gözəllikləri ziyarət etmək üçün etibarlı, təhlükəsiz və ekoloji yolları seçmələrini təmin edirlər. Azərbaycan, özünün ekoloji qorunmanı mühüm

hesab etdiyini, Səhralaşmaya qarşı Mübarizə Konvensiyası, İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası, Biomüxtəlifliyin Qorunması Konvensiyası, “Avropa İttifaqının Şərqi tərəfdaşlığı Ölkələrində İqtisadiyyatın Ekolojiləşdirilməsi” (EaP GREEN-2013-2017) proqramı və EU4Environment proqramı kimi bir çox konvensiya və proqamlara qoşulma yolu ilə göstərməkdir (Mustafayev, 2021: 5). Beləliklə, təbii resursların qorunmasına kömək olur və onların istismarının qarşısını alırlar. Turizm agentlikləri, mədəni miras və təbii resursların turizm sahəsində istifadəsi prosesinin idarə olunmasında əhəmiyyətli bir rol oynayırlar. Onların əsas məqsədi, turistlərin tələbatını ödəniş gücü və məkanların ekoloji dəyəri ilə uyğunlaşdırmaqdır. Bu isə turizmin inkişafına daha da kömək edir.

Turizm agentlikləri turizm təcrübələrini təşkil etmək, mədəni və təbii zənginlikləri qorumaq üçün əlaqələndirici bir rol oynayırlar. Bu səbəbdən, turizm agentliklərinin faaliyyəti, həm turistlərin həm də yerli iqtisadiyyatın faydasına olan bir prosesdir. Turizm sektoru iqtisadi artımı təmin edir və həmçinin ayrı-ayrı iqtisadi sahələrin dinamik inkişafına təsir göstərir (Əlirzayev, 2010: 61). Turizm agentlikləri, mədəni mirasın tanıtılması və dəyərləndirilməsində mühüm bir rol oynayır. Turistlərə mədəni mirası dəyərləndirmək, anlamaq və təcrübə etmək üçün lazımı bilikləri və resursları təqdim edirlər. Agentliklər turistlərin mədəni mirasın dəyərini və ehtiyacını anlamalarını və hər bir mədəni məkanın özünəməxsusluğunu qəbul etmələrini təşviq edir. Turizm agentlikləri həm mədəni mirasın, həm də təbii resursların ölkə iqtisadiyyatına təsirini yaxşılaşdırır. Onlar, turistlərin yerli iqtisadiyyata təsirini maksimumlaşdırmaq üçün çoxsaylı strateji və taktikaları tətbiq edirlər. Bu, yerli iş yerlərinin yaranmasına, yerli sənaye və xidmət sektorunun inkişafına, həmçinin mədəni mirasın və təbii resursların qorunmasına dəstək olur. Onlar həmçinin

turistlərin mədəni və təbii zənginlikləri bəyənərək, anladıqca və qiymətləndirdikcə, bu zənginliklərin mühafizəsinə daha çox maraq göstərmələrini təmin edir.

Gələcəkdə turizm agentliklərinin rolu daha da böyüyəcək. Turizm praktikalarının qəbulu, turistlərin daha fəal və məlumatlı olması, və təbii və mədəni resursların mühafizəsinin əhəmiyyətinin artması ilə, agentliklər daha böyük məsuliyyətləri üzərinə qəbul edəcəklər. Onların təcrübəsi və bilikləri mədəni miras və təbii resursların qorunması və dəyərləndirilməsində daha da əhəmiyyətli hala gələcəkdir. Turizm agentlikləri, turistlərin mədəni miras və təbii resursları fərqlənməsi və dəyərlənməsi üçün zəruri olan məlumatları və dəstəyi təmin edə bilər. Onların təcrübəsi və bilikləri, mədəni və təbii zənginlikləri daha yararlı şəkildə istifadə etmək üçün gərəkli olanları təmin edir. Onlar, turistlərin tələbləri ilə yerli iqtisadiyyatın və mühitin tələbləri arasında tarazlıq yaratmaqda mühüm rol oynayırlar. Turizm agentliklərinin faaliyyəti, mədəni miras və təbii resursların dəyərləndirilməsi və qorunması, həmçinin yerli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əsaslı bir amildir.

Turizm agentlikləri, mədəni miras və təbii resursların istifadəsini artırmaq, yerli iqtisadiyyata təkan verən turistlərin sayını artırmaq və həm mədəni, həm də təbii mirasın mühafizəsinə yardımcı olmaq üçün innovasiyalar və texnologiyaları tətbiq etməkdə rol oynayırlar. “Artıq turizm üzrə inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində

elektron turizmin xidmətlərindən istifadə geniş yayılıb” (Abdullayeva, 2010: 9). Texnologiya, turistlərə daha təsirli təcrübələr təqdim etmək, onların maraqlarını, istəklərini və tələbatlarını daha yaxşı başa düşmək üçün agentliklərə imkan yaradır. Bu, virtual realiti turları, mobil tətbiqlər və kiçik qrup turları kimi yeni xidmətlərə yol açır. Bu təcrübələr, turistləri daha çox mədəni və təbii zənginliklərlə tanış edir və onların hər

ikisinin də qiymətləndirilməsini və mühafizə edilməsini təmin edir.

Turizm agentliklərinin, mədəni miras və təbii resursların qorunması və dəyərləndirilməsi ilə bağlı sosial məsuliyyətləri də var. Onlar yerli iqtisadiyyata və ətraf mühitə mənfi təsirini azaltmaq, mədəni və təbii zənginlikləri mühafizə etmək, yerli icma və mühitlərə fayda gətirmək üçün fəaliyyətlərini dəyişməli və təkmilləşdirməlidirlər. Hazırda mütəxəssislər turist tələbatının formalaşmasına turistlərə əlçatan olan təbii sərvətlərin olmasında (istirahət yerlərinin coğrafi vəziyyəti, iqlim, flora, fauna, su hövzəsinə yaxınlıq, komfortluluq və cəlbedici gözəl təbiət abidələri və s.) ayırırlar (Rəhimov, 2004: 312). Bu, mədəni mirasın və təbii resursların turizm təcrübələrini təşkil etmək, turistlərə mədəni və təbii zənginliklər haqqında məlumat vermək, və təbii mühitin və yerli icmaların qorunması və dəstəklənməsi ilə əlaqədar təlimlər və məlumatlar təqdim etmək kimi aktivlikləri əhatə edir.

Turizm agentlikləri, turizm sektorunda mədəni miras və təbii resursların istifadəsində kritik bir rol oynayırlar. Onlar turistlərin maraqlarını və tələblərini, yerli iqtisadiyyatın və mühitin tələbləri ilə uyğunlaşdırmada, həmçinin mədəni və təbii zənginliklərin dəyərləndirilməsini və mühafizəsini təmin etməkdə əhəmiyyətli rol oynayır.

Turizm agentliklərinin mədəni miras və təbii resursların istifadəsində rolu hər zamankından daha çoxdur. Onların fəaliyyətləri, bu zənginliklərin dəyərləndirilməsi, mühafizəsi və tanıtılması, yerli iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və davamlı turizmin təşviq edilməsi üçün əsas amillərdir. Texnoloji yeniliklərin, turizm metodlarının və sosial məsuliyyət konseptinin qəbulu, bu amillərin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Turizm agentliklərinin rolu, mədəni mirasın və təbii resursların dəyərləndirilməsi, mühafizəsi və davamlı turizmin təşviqində mühüm bir amil olaraq gələcəkdə daha da

böyüyəcəkdir. Turizm agentlikləri həm ölkəvi həm də beynəlxalq turizm standartlarına və siyasətlərinə əməl etməlidir. Bu siyasətlər, mədəni miras və təbii resursların qorunması və davamlı turizmin təşviq edilməsi üzrə qlobal hədəflərə çatmaqda əhəmiyyətlidir. Onların mədəni miras və təbii resursları daha davamlı bir şəkildə istifadə etmək, turistlərin daha məsuliyyətli səyahətçilərə çevrilməsinə kömək etmək, və yerli iqtisadiyyatı dəstəkləmək rolu çox önəmlidir.

Yeniliklər və texnoloji inkişaf, bu zənginliklərin qorunmasına, dəyərləndirilməsinə və davamlı bir şəkildə istifadəsinə yardımcı olmaq üçün turizm agentliklərinə yeni imkanlar təqdim edir. Turizm agentliklərinin əsas məqsədi, müştərilərinə unudulmaz və keyfiyyətli səyahət təcrübələri təmin etmək üçün reklamlardan da faydalanır. "Reklam və məlumat dəstəyi olmadan turizmi inkişaf etdirmək mümkün deyildir" (Rüstəмова, Zeynalova, Azadəliyeva, Nuriyeva, 2020: 224). Bununla yanaşı, agentliklərin mədəni miras və təbii resursların dəyərləndirilməsi və qorunması məsələlərində fəal rol oynaması, davamlı turizm hərəkətinin katalizatorları olduğunu göstərir.

Ədəbiyyat

1. Mustafayev, İ. (2021). Resurs səmərəli təmiz istehsalatın miqyası genişləndirilir. Respublika, 13 fevral, 5 s.
2. Əlirzayev, Ə. (2010). Turizm iqtisadiyyatı və idarəedilməsi. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 61 s.
3. Abdullayeva, F. (2010). Elektron turizm: geniş imkanlar və reallıqlar. Mədəniyyət, 2 iyul, 9 s.
4. Rəhimov, S.H. (2004). Turizm-ekskursiya işinin təşkili. Bakı: Mütərcim, 312 s.
5. Rüstəмова, S., Zeynalova, R., Azadəliyeva, G., Nuriyeva, N. (2020). Turizmin marketinqi və menecmenti: dərs vəsaiti. Bakı: "Elm və təhsil", 224 s.

Vüsalə Sadıqova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kolleci

vusala.sadqova@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-4740-4673>

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ

Açar sözlər: toleranqlıq, etnik qruplar, multikulturalizm, azsaylı xalqlar, kompakt, etnik qruplar

Keywords: tolerance, ethnic groups, multiculturalism, minority peoples, compact, ethnic groups

Dövlət onun ərazisində yaşayan əhalinin təminatçısı olmalıdır.

Heydər Əliyev

Əsrlərlə davam edən aktual, həlli çətin məsələlərdən olan millətlərarası münacişələr və onların acı nəticələrinin qaçılmazlığı dövlətlərarası problemlərin yaranmasına və yaxud mövcud problemlərin kəskinləşməsinə səbəb olur. Məhz bu səbəbdən dövlət siyasətində multikulturalizm ideyalarının diqqət mərkəzinə çəkilməsi daim aktuallığının saxlanılması olan çox vacib məsələlərdəndir. Çoxmillətli ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrini davam etdirən və daha da möhkəmləndirmək üçün konkret addımlar atan, dövlət siyasəti yürüdən lider və ölkə rəhbəri Heydər Əliyev olmuşdur.

Multikulturalizmin demokratik proseslərin tərkib hissələrindən biri olub sivilizasiyalararası anlaşmanın mühüm vasitəsi, humanist və demokratik ideologiyadır (Hacıyev, Cəfərova, Məmmədov, 2018). Azərbaycanın əsrlərlə davam edən həyat tərzi və dövlət siyasətinin tərkib hissələrindən biri, multikulturalizmi rəsmi şəkildə dövlətin siyasi xətti kimi 1971-

ci ildə Kanada elan etmişdir, 1988-ci ildə Kanadada “Multikulturalizm qanunu”nu qəbul edilmişdi (Geibler, 2003) Daha sonralar isə digər Qərb dövlətləri də bu uğurlu siyasət modelini öz ölkələrində tətbiq etməyə başladılar. Amerika, Qərbi Avropa, İslam və s. kimi məxsusi multikulturalizm modelləri yarandı. Azərbaycanda isə tarix boyu multimedəni cəmiyyətin konsepsiyasının əsasını bərabərlik ideyasına söykənən baxışlar təşkil etmişdir. 26 dan çox müxtəlif millətlər, etnik qruplar polietnik dövlət olan Azərbaycanda əksəriyyətinin kompakt şəkildə yaşayan ərazilərdə bərabər hüquqlu, münaqişəsiz, mehriban və qarşılıqlı hörmət münasibətləri yaradılmışdır. Bu, o qədər də asan məsələ deyil. Bu millətlər arasında azərbaycanlıları münaqişə və müharibə cəlb edən yeganə millət ermənilərdir. Tarixin çoxəsirlik yaddaşından sözlüb gələn multikultirist və tolerant münasibətlərinin saxlanması ölkə rəhbərliyinin, ölkə liderlərinin apardığı siyasətin nəticəsidir. Heydər Əliyev “dövlət onun ərazisində yaşayan əhalinin təminatçısı olmalıdır” fikrinin təbliğçisi olmaqla yanaşı, bu fikrin reallaşdırılması üçün dövlət rəhbəri kimi konkret addımlar atmışdır. Multikulturalizmi bu siyasəti həyata keçirmək üçün hüquqi baza formalaşdırılmışdır.

Multimedəni cəmiyyətin konsepsiyasının əsasını bərabərlik ideyasına söykənən baxışlar təşkil edir (Geibler, 2003). Bu da ölkəmizdə təhsil siyasətinin əsas prinsiplərindən biridir. Buna görə də Heydər Əliyev azsaylı xalqların təhsili məsələlərini xüsusi diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Onun bu fəaliyyətini iki dövrə bölmək olar: Sovet hakimiyyəti və müstəqillik illəri. Hələ sovet dövründə azsaylı xalqların təhsil hüquqlarının qorunmasına xidmət edən tədbirlər planı həyata keçirilmişdir. Həmin dövrlərdən başlayaraq Azərbaycanda təlim üç dildə: Azərbaycan, rus və gürcü dilində aparılmışdır və bu gün də belədir. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə isə

milli azlıqların təhsili sahəsində yeniliklər daha qabarıq nəzərə çarpır. Digər azsaylı xalqların kompakt yaşadıqları ərazilərdə isə azsaylı xalqların ana dillərinin öyrədildiyi məktəblər fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərdə təlim dili və digər fənlərlə yanaşı həftədə iki saat olmaqla azsalı xalqların ana dili (saxur, avar, talış, udin və s) tədris olunur, bu tip məktəblər üçün dərsliklər çap olunur. Onların bir qismi öz əlifbalarından istifadə edir. Təlim gürcü və rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası fənləri Azərbaycan dilində tədris olunur (Əsədova, 2013). Azsaylı xalqların kompakt yaşadıqları ərazilərdə dövlət qulluğunda rəhbər vəzifələrin tutulması, etnik qrupların uşaqlarının ali məktəblərə müəyyən güzəştlərlə qəbul olunması multikulturalizmin bariz nümunəsidir. 2003-cü ilin sentyabr ayında Bakıda “Or-Avner” Xabad Lyubaviç Beynəlxalq Fondunun maliyyələşdirdiyi ilk yəhudi orta ümumtəhsil məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

“Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların və etnik qrupların həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olduğunu göstərir. 1993-cü ildə dövlət başçısının imzaladığı sərəncamın məzmununda etnik azlıqların təhsili, mətbuat mərkəzi, televiziya və radio ilə xüsusi verilişlərin təşkili, öz etnosuna mənsubluq, öz milli ənənələrinə, tarixinə hörmət, milli dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi məsələlərini tam əhatə edilmişdir mənsubluq, öz milli ənənələrinə, tarixinə hörmət, milli dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi məsələlərini tam əhatə edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, 2009: 48).

Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvü olan Azərbaycan bu qurumun 1992-ci il noabr ayının 5-də qəbul etdiyi “Regional

və ya azsayılı xalqların dillərinin Avropa Xartiyasının” prinsiplərini daim diqqət mərkəzində saxlayır. 2003-cü ildən Avropa Şurası Azərbaycan Təhsil Nazirliyi ilə birgə regional layihə həyata keçirir. Layihənin məqsədi iştirakçı ölkələrə milli azlıqların təhsili ilə bağlı qanunvericilik sənədlərinin hazırlanmasında yardım göstərilməsi və milli azlıqların təhsil siyasətində tövsiyələrin təqdim edilməsidir.

Azərbaycan din, dil, adət-ənənələrin müxtəlifliyini əxz edən inteqral mədəniyyətə malik olan çoxmillətli ölkə kimi multikulturalizmi təbliğ edir və onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir.

Heydər Əliyev siyasətinin davamçıları olan azərbaycanlılar multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır, dünya xalqlarını birliyə, mehribanlığa, birgəyaşayışa, sülhə səsləyirlər.

2014 və 2022-ci illərdə ölkə prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanda dini icmalara maliyyə yardımı göstərmək üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinə maliyyə yardımı ayrılması ilə bağlı sərəncamı Azərbaycanda multikultural münasibətlərin davamlı inkişafı bəşəri dəyərə ciddi önəm verilməsinin, multikulturalist siyasətin bariz nümunəsidir. Millətlərarası, Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət Müşavirliyi Xidməti, eləcə də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılması sosial münasibət və dövlət siyasətinin dünya ölkələri üçün nümunə olduğunu təsdiqləyir (Məmmədli, 2016).

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, A.N., Cəfərova, E.H., Məmmədov, İ.M. (2018). Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 372 s.
2. Geibler, R. (2003). Multikulturalismus in Kanada – Modell fuer Deutschland?. AusPolitik und Zeitgeschichte, 25 B26. Bundeszentrale fuer politische Bildung. URL: <http://www.bpb.de/publikationen>
3. Əsədova, İ.M. (2013). Azsayılı xalqlrın təhsil hüququ. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil jurnalı. Bakı: Elm və zəka, № 2.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. (2009). 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (24 avqust 2002-cü il tarixdə olan dəyişikliklər və əlavələr). Bakı: Qanun, 48 s
5. Məmmədli, N. (2016). Multikulturalizm. Panaseya yoxsa alternativ. Bakı, XXI MMC.

Arzu Mirzəhmədova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
arzumirzehmedova@gmail.com

MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİNİN ARXEOLÖJİ KOLLEKSİYASINDAKI ARTEFAKTLARIN MATERIAL TƏRKİBİ

Açar sözlər: Azərbaycan, tarix, muzey, artefakt, maddi mədəniyyət

Keywords: Azerbaijan, history, museum, artefact, material culture

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin arxeoloji kolleksiyasında qorunan artefaktlar Azərbaycan tarixinin müəyyən dövrlərinin canlı mənzərəsini yaradan nadir eksponatlardır. Hər bir eksponat isə canlı bir tarixi, mədəniyyəti yaşadır. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində mühafizə olunan arxeoloji materialların təsnifatını verərkən artıq arxeoloji ədəbiyyatda qəbul olunmuş qaydaya əsaslanaraq tipoloji bölgülər aparılmışdır. Artefaktların böyük hissəsi gil, daş, metal, şüşə, dəri və s. materiallardan hazırlanan əşyalardan ibarətdir. Həmçinin muzeydə çoxlu sayda osteoloji, ağac və müxtəlif minerallardan hazırlanmış maddi - mədəniyyət nümunələri də mühafizə edilir.

Artefaktlar təkcə tapıldığı ərazinin, sahənin deyil, bütövlükdə bölgənin iqtisadi-ictimai inkişaf xüsusiyyətlərinin, mədəni, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin, əhalinin dini dünyagörüşünün və dəfn adətlərinin, sənətkarlığın ayrı-ayrı sahələrinin hansı səviyyədə olmasının aydın təzahürüdür (Guluzadə, 2019: 379-381).

Daş: Daş əşyalar əkinçilikdə, dənli bitkilərin becərilməsi və istehsalında, mübadilədə, ərzaq hazırlanmasında, bütövlükdə

məişətdə geniş istifadə olunmuşdur. Daşdan hazırlanmış bəzək nümunələri, müxtəlif tip muncuqlar isə əhalinin bədii estetik zövqünün nümunəsi, eləcə də mübadilə vasitəsi olmuşdur.

Sümük: Mis-daş dövründə sümükişləmə sənətkarlığı daha da inkişaf etmişdi. Həm mis-daş, həm də tunc dövründə deşici alətlər heyvan sümükləri ilə yanaşı maral və ceyran buynuzlarından da hazırlanmış, həmçinin Azərbaycan sakinləri əmək alətləri ilə yanaşı sümükdən bəzək vasitələri də hazırlayaraq istifadə etmişlər.

Gil: Gildən hazırlanan arxeoloji materiallar əsasən qablardır. Bu gil qablar məişətdə və mətbəxdə istifadə olunmaqla əhalinin məişət-təsərrüfat fəaliyyətinin əsasını təşkil etmişdir. Gil qabların istehsalına başlanması tarixdə neolit inqilabı ilə əlaqələndirilir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin arxeoloji kolleksiyasında qorunan saxsı məmulatında ornamentlər xüsusi maraq doğurur (Kvachidze, 2001).

Metal: Metaldan hazırlanan artefaktlar kolleksiya eksponatları içərisində ikinci yerdə dursalar da çox əhəmiyyətli mövqeyə malikdirlər. Metal əşyalar tunc, dəmir, qızıl, gümüş, sürmə və qurğuşundan hazırlanmasına görə fərqlənir (Xəlilli, 2017: 69). Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, metallurgiya və metalışləmə bütün dövrlərdə onun yaradıcılarının həyatı, dini-ideoloji baxışları və təsərrüfatı ilə qırılmaz şəkildə bağlı olmuşdur. Muzeydə qorunan metal sinfinə daxil olan eksponatlar üzərində mis-daş dövründən tutmuş son orta əsrlərə qədər metallurgiyada və metalışləmə sahəsində köklü və sürətli dəyişiklikləri izləmək mümkündür (Xəlilli, 2017).

Şüşə: Muzeyin arxeoloji kolleksiyasına daxil olan və əsasən arxeoloji tədqiqat işləri zamanı tapılan şüşə qab nümunələri əsasən kuzə formalı qablardan, səthi saya, müxtəlif bəzəklərlə, xüsusən tor və dalğavari bəzəklərlə doldurulmuş dabanlı və yastı oturaçaqlı qənddanlardan, yarımşar formalı

səthi sayə və oyma naxışlarla bəzədilmiş pıyalələrdən, müxtəlif həcmli, dabanlı, yastı oturacaqlı qədəhlərdən, bəzəkli və sayə, kiçik və orta həcmli dərman və ətir qablarından, iri həcmli boşqab və nəlbəkilərdən, müxtəlif forma və tipə malik, xüsusilə şar və yarımşar olan bəzək əşyaları, muncuqlar, çox gözəl simmetriyalı qolbaqlar, üzüklər, asmalar və s. qeyri-müəyyən vəzifələri olan müxtəlif formalı bəzək nümunələrindən ibarətdir (Əhmədov, Məmmədov, Qarayeva, 2018).

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində qorunan arxeoloji kolleksiya nümunələri tariximizin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olub, tariximizi izləyicilərə canlı şəkildə təqdim etməkdə əvəzsiz önəm daşıyırlar.

Ədəbiyyat

1. Guluzade, N.V. (2019). Rol' Natsional'nogo Muzeya Istorii Azerbaydzhana v sokhraneniі arkheologicheskogo naslediya Azerbaydzhana. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Muzey, muzeologiya i kul'turnogo naslediye». Nur-Sultan, s.376-391
2. Kvachidze, V.A. (2001). Podvodnyye arkheologicheskiye issledovaniya Muzeya istorii Azerbaydzhana. Muzey istorii Azerbaydzhana – 80. Bakı: Elm, s.50-57.
3. Xəlilli, F.S. (2017). Arxeoloji materiallar Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi (Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin materialları əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 178 s.
4. Əhmədov, S., Məmmədov, E, Qarayeva, N. (2018). Azərbaycanın qədim və orta əsr silahları. kitab-albom. Bakı, 32 s.

Nuranə Həsənova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
nuranahasanova2811@gmail.com

QOBUSTAN MİLLİ TARİX-BƏDİİ QORUĞUNDA FOND İŞİNİN TƏŞKİLİ

Açar sözlər: *Qobustan, fond, arxeoloji material, mühafizə, rəqəmsallaşdırma*

Keywords: *Gobustan, fund, archaeological material, preservation, digitalization*

Muzeylər insanların ictimai-iqtisadi inkişafında əldə etdikləri, yaratdıqları maddi və mənəvi sərvətlərin toplandığı, qorunub mühafizə edildiyi, öyrənilməyi və gələcək nəsillərə çatdırıldığı mədəniyyət, elm-maarif müəssisələridir. Eləcə də muzeylər hər bir fərdin, bütövlükdə cəmiyyətin dünyagörüşünün formalaşmasında və inkişafında, onların mədəni, mənəvi və bədii tərbiyəsində mühüm rol oynayırlar.

Bəşəriyyət tarixi haqqında çox böyük sayda informasiyanı qoruyub saxlamaq muzeylərin əsas fəaliyyət istiqamətidir. Unikal fondlar, kolleksiyalar, nadir nəşrlər haqqında məlumatlar muzey işçiləri tərəfindən böyük qayğı ilə nəşildən-nəslə ötürülür və muzey sənədlərində toplanır. Bu gün bu qiymətsiz informasiyanı qoruyub saxlamaq, onun əlçatanlığını təmin etmək lazımdır (Azərbaycan Respublikası muzey sərvətlərinin və muzey kolleksiyasının uçotu və mühafizəsinə dair təlimat, 2008: 218).

Muzey işində əsas məsələ muzey kolleksiyasını təşkil edən eksponatların, maddi mədəniyyət nümunələrinin düzgün saxlanma qaydasıdır. Belə ki, eksponatın olduğu yerdən asılı olmayaraq – fondada, ekspozisiyada və ya müvəqqəti olaraq sərgidə düzgün saxlanma şəraitinin yaradılması olduqca vacibdir.

Mədəni irsin çox mühüm hissəsini arxeoloji irs təşkil edir. Arxeoloji irsimizin tərkib hissəsi olan Qobustan abidələr kompleksi bu baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir. Belə ki, Qobustan qayaüstü rəsmləri ilə birlikdə ərazidən aşkar edilmiş müxtəlif tarixi dövrlərə aid arxeoloji artefaktlar da milli irsimizin öyrənilməsində və qorunmasında əvəzolunmaz dəyərə malik zəngin informasiya mənbəyinin cəmləşdiyi muzeydir.

Qobustandan aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələrinin muzey şəraitində qorunmasında fondun xüsusi rolu var. Fondun üzərinə düşən əsas vəzifə eksponatların mühafizəsi, onların komplektləşdirilməsi, sənədləşdirilməsidir. Fondada hər bir material təlimata uyğun qaydada mühafizə edilir. Muzeyin fondunda mühafizə edilən maddi mədəniyyət nümunələri dövrünə, tarixiliyinə, tipoloji təsnifatına görə fərqləndirilir. Muzey müntəzəm surətdə öz kolleksiyalarının qeydiyyatını aparır, əşyaların varlığını, mühafizə vəziyyətini yoxlayır, daxilolma və inventar kitabları, aktlar və digər qeydiyyat sənədləri ilə qarşılaşdırır. Qobustan Mili Tarix-Bədi Qoruğunun muzey kolleksiyası əsas fondan və elmi-köməkçi fondan ibarətdir. Əsas fonda insan cəmiyyətinin inkişafını əks etdirən muzey əşyaları daxildir. Buraya maddi abidələr: - qazıntılar nəticəsində əldə edilən arxeoloji materiallar, üzəri təsvirli daşlar, eləcə də təsadüfi tapıntılar aid edilir (2).

Əsas fondun bütün muzey əşyaları - maddi və sənədli abidələr Azərbaycan Respublikasının muzey fondunun tərkibinə daxildir. Əşyaların müəyyən fonda aid edilməsi muzeyin fond-satınalma komissiyası tərəfindən həyata keçirilir.

Elmi-köməkçi fonda muzey kolleksiyalarının komplektləşdirilməsi, öyrənilməsi və nümayişi prosesində işlənib hazırlanmış və ya hazır şəkildə əldə edilmiş müxtəlif fotosurətlər, qayaüstü təsvirlərin sənədləşdirilməsi məqsədilə çıxarılmış estamplar, qeydiyyat vərəqələri, pasportlar, qazıntılar zamanı

arxeoloqlar tərəfindən tərtib olunmuş, arxeoloji materialların qeydə alındığı çöl kitabları, inventarizasiya kitabları və s. daxildir.

Hazırda Qobustan qoruğunun fondlarında müxtəlif vaxtlarda aparılmış arxeoloji tədqiqatlar zamanı aşkar edilmiş ümumi sayı 105 mindən çox olan material mühafizə olunur. Bunlardan 99474 ədədi 6733 N altında qeydiyyatda olan müxtəlif təyinatlı arxeoloji materiallar, 6200 ədədi isə 26 inventar nömrə altında müxtəlif tarixi dövrləri əks etdirən 1067 qaya üzərində çəkilmiş petroqliflərdir (3). Arxeoloji materiallar əsasən 3 Daş dövrü mərhələsini, Tunc, Dəmir, Antik və Orta əsrlər dövrünü əhatə edən daş, osteoloji, keramika və metal nümunələridir.

Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğunun Muzeyində mühafizə olunan arxeoloji materialların təsnifatını verərkən artıq arxeoloji ədəbiyyatda qəbul olunmuş qaydaya əsaslanaraq tipoloji bölgü aparılmışdır. Daş dövrü artefaktlarının əksəriyyətini qaşov, nukleus, pərsəng, zərb alətləri, döymə alətləri, düzəldici alətlər, trapeslər, lövhələr, seqmentlər təşkil edir (Azərbaycan arxeologiyası, 334).

Hazırda İnformasiya Texnologiyalarının inkişafı muzey işinin səmərəli təşkilində əsas prioritetlərindən biridir. Bu baxımdan fond işinin təşkilində Qobustan Qoruğu innovativ metodlardan istifadə edilməsinə üstünlük verir ki, bu da materialların əlçatanlılığını təmin etməklə yanaşı həm də vahid rəqəmsal məlumat bazasının yaradılmasına imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası muzey sərəvətlərinin və muzey kolleksiyasının uçotu və mühafizəsinə dair təlimat. (2008). Bakı, 218 s.
2. Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsünün təsdiq edilməsi

haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. (2001). Bakı.

3. <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1076rev.pdf>
//Archaeology and Rock Art
4. Azərbaycan arxeologiyası. I cild. Daş dövrü. Bakı: Elm, 438 s.

Ülviyyə Bayramova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
bayramovaulviyye3@gmail.com

ŞİRVANŞAHLAR SARAY KOMPLEKSİNİN MEMARLIQ-KOMPOZİSİYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: tarix, Şirvanşahlar dövləti, memarlıq abidələri, saray kompleksi, kompozisiya

Keywords: history, state of Shirvanshahs, arxitektural monuments, the palace complex, composition

Bakının tarixi özəyini təşkil edən İçərişəhər bugünkü standartlara görə kiçik əraziyə (21,5 hektar) malik olmasına baxmayaraq, o Yaxın və Orta Şərqi əksər şəhərləri kimi qaladan, daxili və xarici şəhərdən ibarət tam quruluşa malik orta əsr şəhəridir. Möhkəm divarlarla əhatə olunmuş İçərişəhər çoxəsrlik inkişaf yolu keçmişdir. Bakının incisi olmaqla, əcdadlarımızın şəhərsalma mədəniyyətini, planlaşdırma, quruculuq xüsusiyyətlərini, qədim dövrlərin orta əsr şəhər görünüşünü bizə çatdıran İçərişəhər onun canlı simvoluna çevrilib (Giyasi, 2004: 4)

Şəhərlərin memarlıq simasını, ilk növbədə, hərbi-strateji obyektlər- möhkəm müdafiə divarları, qüllələr və darvazalar, əzəmətli monumental tikililər və dini təyinatlı memarlıq kompleksləri-məscidlər, mədrəsələr, imamzadələr, xanəqahlar, habelə iri saray ansambları formalaşdırır. Azərbaycanda bu günə qədər qorunub saxlanılmış, müxtəlif dövrlərə aid memarlıq abidələri içərisində orta əsr memarlığının şah əsəri hesab olunan Şirvanşahlar saray kompleksi görkəmli yer tutur. Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinə xas xüsusiyyətlər və ənənələr əsasında inşa edilmiş Şirvanşahlar saray kompleksi

Azərbaycanda XV əsr memarlıq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini göstərir. Məhz bu dövrdə güclü istehkam qalalardan biri hesab olunan və Xəzər dənizində əsas liman şəhəri sayılan Bakının iqtisadi və siyasi əhəmiyyətinin artması ilə əlaqədar Şirvanşah Xəlilullah Şirvanşahların iqamətgahını Şamaxıdan Bakı şəhərinə köçürtdü. Səbail qalasının su altında qalması ilə əlaqədar Bakı ən yüksək nöqtəsində, tam təhlükəsiz yerdə yeni sarayın tikintisi aparılmışdır. Ansambl vahid memarlıq planı üzrə tikilməmiş və üç mərtəbədə relyef üzrə yerləşən bir sıra tikililərdən ibarətdir: sarayın əsas binası sayılan Xan sarayı (1420-ci illər), Divanxana (1450-ci illər), türbə (1435), minarəli Şah məscidi (1441), Seyid Yəhya Bakuvinin məqbərəsi (1450-ci illər) və Keyqubad məscidinin qalıqları. Saray binalarına şərq tərəfdə portal - Murad qapısı (1585), ovdan və hamam qalıqları daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, saray ansamblı eyni vaxtda yaradılmamışdı və onun tikintisinin baş planı da yox idi. Ansamblın binaları zərurət yarandıqca yaranırdı, əvvəllər ucaldılanlara yeniləri əlavə edilirdi, ərazinin özü istinad divarları ilə birlikdə genişlənirdi (Bretanitskiy, 1970: 29-30).

Şirvanşahlar saray kompleksinə daxil olan möhtəşəm tikililərin inşaat və tikinti işlərində ən əsası, həndəsi və nəbati ornamentlərdən istifadə olunmuşdur. Nəbati ornamentlər özünü daha çox gül, budaq və yarpaq formasında biruzə verir. XV-XVIII əsrlərdə Azərbaycan memarlığında daha çox bu bəzək üslubuna üstünlük verilirdi. Saray bütünlüklə yonma Abşeron daşlarından inşa edilmişdir, lakin sarayının tikilmə tarixi ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur. Sarayın inşa tarixini müəyyən etmək üçün, kompleksə daxil olan memarlıq abidələrinin üzərində olan kitabələrdəki yazılara müraciət olunmuşdur. Kitabələrdəki yazılardan: şah məscidinin 1441-1442-ci illər, şirvanşahlar türbəsinin isə 1435-36-cı illərdə inşa olunduğu məlum olur (Aşurbəyli, 2006: 650).

Sarayın əsas baş binası sayılan Xan sarayı 1141-ci ildə I İbrahimin əmri ilə tikilmiş və tikiliş üslubuna görə girintili-cıxıntılı formada inşa edilmişdir. Bu da sarayın görkəminə xüsusi bir gözəllik və möhtəşəmlik qatır. Bəzi mənbələrin məlumatına əsasən bu tikili on il ərzində tikilmişdir. Ümumi iclasların və məhkəmə işlərinin aparıldığı saray Divanxanası isə memarlıq üslubuna görə xüsusi maraq doğurur. Səkkizguşəli qurluş üslubuna malik olan bu tikilinin kompozisiya işlərində əsasən həndəsi ornamentlərdən və stalaktit tipli bəzək formasından geniş istifadə olunmuşdur. Divanxana 1450-ci ildə inşa edilmişdir. Sarayın cənub hissəsini tamamlayan Seyid Yəhya Bakuvinin türbəsi tikiliş üslubuna görə səkkizguşəli formadadır, üst hissəsi konusvaridir. Məqbərə əsasən yerüstü və yeraltı hissələrdən ibarətdir. Günbəzi isə kainatın sonsuz oduğunu əks etdirən işarə-naxışlarla bəzədilmişdir. O, ayrılmaz şəkildə Keyqubad məscidinin strukturuna daxildir və onunla vəhdət təşkil edir (Fətullayev, 2003: 528). Lakin Keyqubad məscidinin hal-hazırda qalıqları mövcuddur. Şirvanşahlar saray kompleksinə daxil olan möhtəşm tikililərdən biri də sarayın Şərq portalıdır (Murad qapıları). Portalın hər iki üzündə bitki ornamentli-qönçə, qızılgül, yarpaq və budaq formalı xonçalar əks olunmuşdur. Şərq portalı 1585-ci ildə inşa edilmiş və sultan III Muradın şərəfinə belə adlandırılmışdır. Daha sonra kompleksə daxil olan saray hamamı və ovdanlar öz tikiliş üslubuna və qurluşuna görə bir fərqlilik təşkil edir. 1939-cu ildə saray ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarılan hamam 26 otaqdan ibarətdir. Tikiliş üslubuna görə onun ərazisi bir necə gümbəzlə örtülmüş və gümbəzdəki oyuqlardan içəri işıqlar düşürdü. Səyyax İ.Lerix 1733-çü il də Bakıda olarkən, hamam barədə belə fikir söyləmişdir: “Saray hamamı həm iç tərəfdən, həm də bayır tərəfdən yaxşı bəzədilib”. Sarayı su təchizatı ilə təmin edən ovdanlar saraya yaxın ərazidə sınınmış

və içməli suyu sərin saxlamaq üçün istifadə olunurdu. Qurluşuna görə quyunu xatırladan ovdanlara enmək üçün çoxlu sayda daş pillələri enmək lazım gəlirdi. Ümumiyyətlə bir neçə əsr ərzində yaradılmış Şirvan hökmdarlarının saray kompleksi, Şirvanşahlar dövlətinin təşəkkül tarixini və memarlıq planlaşdırılması, dekorativ, daşyonma, xəttatlıq və digər sənət növlərinin inkişafını əks etdirir. Bütün bu sənətkarlıq nümunələrinin sintezi həm sarayın ayrı-ayrı tikililərinin memarlıq görünüşündə, həm də onların dekorativ tamamlamalarında özünü əsaslı şəkildə göstərir.

Ədəbiyyat

1. Giyasi, Dzh. (2004). *Icheri Shekher s Dvortsom Shirvanshakhov i Devich'yey bash-ney.* (sbornik statey). Baku, 4 s.
2. Bretanitskiy, L.S. (1970). *Baku. Arkhitekturno-khudozhestvennyye pamyatniki.* Izdatelstvo «Iskustvo». Leningrad, 29 s.
3. Aşurbəyli, S.B. (2006). “Şirvanşahlar dövləti”. Bakı. Əbilovv, Zeynalov və oğulları, 650 s.
4. Fətullayev, Ş. (2003). “Bakının memarlıq ensiklopediyası” Bakı. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 528 s.

Fan Jiahao
Baku Slavic University
PhD student
fanjiahao410@gmail.com

SPECIFIC FEATURES OF LEARNING RUSSIAN BY CHINESE STUDENTS

Açar sözlər: Çin, rus dili, tədris, metodika, tələbə, təlim

Keywords: China, Russian language, teaching, methodology, student, training

The article is written on an interesting topic. It is entirely devoted to the ascertaining experiment conducted in Chinese universities, mainly for a national audience. The timeliness, importance and relevance of the work is beyond doubt, since any knowledge of the Russian language received by students over several years of study, ultimately, must necessarily be tested. Such a system is built in the presented article. Back in the XX century, leading scientists from different countries paid great importance to experimental work in order to consolidate knowledge of the second language. They rightly saw it as a guarantee of sure success. In the XXI century, the world methodological science has stepped far forward. It is significant that the researchers did not reject the best traditional conquests of the past in this matter, but with the tread of time they subjected the desired concept to a certain definition. Namely, it became obvious that it is clearly not enough to conduct only one experiment to study the Russian language by students from abroad. Unfortunately, sometimes in earlier times the students' knowledge was evaluated in this way. Such a technique in universities sometimes bordered on an ordinary school frontal survey. This impoverished not only the process

of teaching Russian to foreign students, but also reduced the results of work. The assessment made on the basis of a “cursory” check of students suffered from a certain degree of inaccuracy, or even bias.

In the XXI century, methodist-theorists increasingly began to write about the division of the experiment into several types. The general concept of checking and evaluating knowledge, of course, remained unshakable, but the functions differed in individual handwriting. This is how the idea of using three main types of experiment in universities of different countries arose: ascertaining, teaching and control. We will try to be extremely objective. We are infinitely far from the idea that there is any innovation in this division. It is accepted as a given, and besides, it has been well known to the world methodological science for a long time. To a certain extent, we take the liberty in our article to define the role and significance of the ascertaining experiment as a special instance in working with Chinese students only by the standards of the internal content embedded in it. In other words, we tried to fill tasks and exercises for foreign-speaking students with such situations and requirements that would provide teachers with the opportunity not only to evaluate their knowledge and skills, but also really accelerated the process of learning Russian. It is also obvious that this type of experiment contributes to the development and improvement of students’ communication skills.

We would like to mention another objective difficulty in the study of RAF (Russian as foreign), since it is of fundamental importance for Chinese students. In fairness, not so much the actual methodological, but the ethical and psychological plan. Since childhood, the Chinese have been developing memory very much. And because they are able to memorize and reproduce very large volumes of text. However,

sometimes without a firm understanding of the content. Most of the techniques and exercises in Chinese universities require the student only to reproduce previously studied material. In general, Chinese education is often accused of unwillingness to develop creativity: the student is used to “memorize” ready-made texts, phrases, cliches, thoughts, and not to construct them. The essence of the matter lies in the fact that the functional-semantic principle jointly proclaimed by I.E. Bobrysheva and I.B.Cherepovskaya is easier to implement in higher education institutions in the course of teaching RAF thanks to the use of a number of methodological techniques. Among them, they considered the most important to apply first of all the contextual environment, then the comparison of units with the help of phrases. These scientists have also revealed the essence of the “principle of concentration”. It consists in expanding the semantic approach to the Russian language for foreigners at the level of lexical, grammatical and colloquial themes. The implementation of this principle, according to the assumption of I.E.Bobrysheva, “significantly expands the boundaries of the communicative skills and competencies of foreign-speaking students by taking into account the factors of their native culture. And this means that ethnocultural traditions are also taken into account in the teaching of the RAF” (Bobrysheva, 1996: 95-96). Meanwhile, the researcher assures, this is a natural barrier of communicative skills, which has objective roots and, as a rule, requires great efforts on the part of experienced teachers in overcoming it, so to speak, revealing its boundaries.

At the same time, we would like to emphasize in advance that the type of experiment we are allocating for analysis cannot be considered in isolation in any way. Thus, in the methodological literature over the past two decades, it has been pointed out that at least these three types are interconnected by

a strong logical chain. Meanwhile, each of them acquired its own algorithm of action and, as a consequence, a limited scope of methodological techniques. But it was the ascertaining experiment that acquired special significance, sharply distinguished by special features. This is due to the fact that he is in the first place among the listed ones. Hence, its theoretical development to a certain extent determines the character of the two following ones. In addition, modern teachers are well aware that specially selected tasks and exercises will help not only to assess the knowledge of foreign students in the Russian language more correctly. This kind of experiment in our universities, with the right formulation of the case, will become, figuratively speaking, a “guiding star” for better and accelerated mastery of other skills and abilities.

References

1. Bobrysheva, I.Ye. (1996). Uchot natsionalnykh lingvometodicheskikh traditsiy vobuchenii russkomu yazyku kak inostrannomu kitayskikh uchashchikhsya v usloviyakh russkoy yazykovoy sredy (nachal'nyy etap). Diss. kand. ped.nauk. M., 152 s.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Firuzə Kərimova

Rəsmi-işgüzar mətnlər və onların ingilis dilinə
tərcüməsi 6

Mehriban Təhməzova

İngilis dilində arxaizmlərin müasir dövrdə işlənməsi 10

İlhamə Xanəliyeva

Bədii diskursun kommunikativ və koqnitiv
xüsusiyyətləri 13

Etibar Əhmədov

Regional təşkilatlar beynəlxalq mübahisələrin həlli üçün
kompleks dinc vasitə kimi 18

Süsən Quliyeva

Yeni texnoloji şəraitin televiziya fəaliyyətinə təsiri 22

Aqil Mustafayev

Quşlarda salmonellyozun simptomları, diaqnostikası və
patologiyası 25

Süleyman Yadigarlı

Turizmdə mədəni miras və təbii resursların istifadəsində
agentliklərin rolu 29

Vüsalə Sadıqova

Heydər Əliyev siyasətində multikulturalizm və
tolerantlıq 34

Arzu Mirzəhmədova

Milli Azərbaycan tarixi muzeyinin arxeoloji
kolleksiyasındakı artefaktların material tərkibi 39

Nuranə Həsənova

Qobustan Milli Tarix-Bədii Qoruğunda fond işinin
təşkili 42

Ülviyyə Bayramova

Şirvanşahlar saray kompleksinin memarlıq-kompozisiya
xüsusiyyətləri 46

Fan Jiahao

Specific features of learning Russian by Chinese
students 50

İmzalandı: 25.09.2023

Formatı: 60/84, 1/16

H/n həcmi: 3.5 ç.v.

Sifariş: 673

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub.

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti 529-cu məh.,

“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə

Tel.: + 994 50 209 59 68

+ 994 55 209 59 68

+ 994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

